

Доля етнографічної колекції Вінницького обласного краєзнавчого музею під час другої світової війни // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність: Матеріали конф.— Кам'янець-Подільський, 2002.— С. 72-82; Потупчик М.В., Соломонова Т.Р. Музей під час німецько-фашистської окупації. Доля колекції // Подільська старовина: Наук. зб. до 85-річчя з часу заснування Вінниц. обл. краєзн. музею.— Вінниця, 2003.— С. 4-14; Соломонова Т.Р. Музей під час німецько-фашистської окупації: Доля співробітників // Там само.— С. 15-23.; 5. Потупчик М.В., Потупчик М.Є. З історії формування археологічної колекції музею // Подільська старовина: Наук. зб.: Ювіл. вип. до 80-річчя з часу заснування музею / Вінниц. обл. краєзн. музей.— Вінниця, 1998.— С. 15-28.; 6. Левада М. Могильник Черепашинці: спроба архівної реконструкції досліджень археологічної пам'ятки // Пам'ятки України.— 2003.— № 4.— С.12-20; 7. ДАВО.— Ф.Р-5107.— Оп. 1.— Спр. 11.— Арк.6; 8. Там само.— Арк. 7-11; 9. Там само.— Ф.Р-4897.— Оп.1.— Спр.95.— Арк.8; 10. Там само.— Арк.7; 11. Там само.— Ф.Р-2700.— Оп.5.— Спр.65.— Арк.372; 12. Там само.— Ф.Р-4971.— Оп.1.— Спр.11.— Арк.42; 13. Там само.— Ф.Р-1312.— Оп.1.— Спр.3.— Арк.11; 14. Там само.— Спр.1445.— Арк. 18, 54; 15. Там же.— Ф. Р-1312.— Оп.1.— Спр. 146-а.— Арк. 1-4; 16. Там само.— Ф.Р-4897.— Оп.1.— Спр.95.— Арк.6; 17. Там само.— Ф.Р-4897.— Оп.1.— Спр.12.— Арк.10; 18. Там само.— Арк. 502; 19. Там само.— Арк.10; 20. Там само.— Ф.П-136.— Оп.29.— Спр.706.— Арк.84; 21. Там само.— Ф.Р-4971.— Оп.1.— Спр.11.— Арк.41; 22. Там само.— Ф.П-136.— Оп.29.— Спр.706.— Арк.84; 23. Там само.— Ф.Р-2700.— Оп.5.— Спр.37.— Арк.137; 24. Там само.— Спр.87.— Арк.189; 25. Там само.; 26. Там само.— Ф.Р-4971.— Оп.1.— Спр.11.— Арк.38; 27. Там само.— Ф.П-136.— Оп.29.— Спр.706.— Арк. 84-88; 28. Там само.— Арк.77-78; 29. Там само.—Арк.2; 30. Там само.— Арк.87-88; 31. Там само.— Ф.Р-4971.— Оп.1.— Спр.11.— Арк.76

В.С. Прокопчук

ВІДРОДЖЕННЯ НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПЕДАГОГІЧНИХ ВУЗАХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В 50-Х – НА ПОЧАТКУ 60-Х РОКІВ ХХ СТ.

Історіографія українського історичного краєзнавства здебільшого обходить мовчанкою 50-ті – початок 60-х років ХХ ст., починаючи етап його відродження з часу підготовки і видання історії міст і сіл України. У той же час саме ці роки були наповнені рядом подій і фактів, які в цілому слід вважати сприятливими для відродження краєзнавчого руху та історико-регіональних досліджень.

Найбільш характерними за наслідками були розвінчання культу особи Сталіна, завершення відбудови зруйнованого війною народного господарства, вихід економіки на довоєнні рубежі й поліпшення на цій основі матеріального становища й побуту населення.

Комплекс перемін стався в духовній сфері. Відродили діяльність заклади освіти, науки, культури, установи й організації краєзнавчого характеру. Було знято плату за навчання. Відзначення 300-річчя возз'єднання України з Росією ввело в наукову розробку ряд нових "дозволених" тем, сприяло розвитку музейного, пам'яткоохоронного краєзнавства, виданню документів, матеріалів, монографічних досліджень. Певним стимулом краєзнавчої пошукової праці стало святкування 20-ої річниці Перемоги, зародився слідопитський рух, який дав відчутний імпульс шкільному краєзнавству.

Час поступово віддаляв страхіття репресій, в активне життя входило нове покоління дослідників, повне надій і бажання реалізувати своє право і можливості на активне життя, у тому числі - у краєзнавчій сфері.

Все це готувало ґрунт до відродження краєзнавчого руху - активної діяльності, пов'язаної з дослідженням минулого, створенням музеїв, пам'ятників, виданням наукових українознавчих праць, породило ініціативу щодо написання історії населених пунктів, а відтак – сприяло розвитку краєзнавства в усіх його формах і напрямках.

Стаття ставить метою розглянути процес відродження в 1953-1962 рр. історико-регіональних досягнень, насамперед, у педвузах Правобережної України, процес, що відбувався саме під впливом цих факторів, вирішити ряд завдань: висвітити причини, що сприяли поверненню до краєзнавчого пошуку, особливості цього етапу розвитку українського історичного краєзнавства, і, головне, - показати роль і місце педагогічних вузів макрорегіону у відродженні історичного краєзнавства.

Слід підкреслити, що краєзнавство повоєнних років відновлювалося в умовах посилення ідеологічного тиску. Репресивна машина ніби надолужувала прогаяне - поглинала

.....
все нові і нові жертви. Протягом 1944-1952 рр. з територій Західної України та Ізмаїльської області було виселено 203662 учасників УПА, членів їх сімей, так званих "бандпосібників", куркулів, єговістів.¹ Серед них було чимало учителів, музейних працівників, старожилів - учасників і свідків історичних подій, носіїв фольклорних скарбів.

У червні 1945 року були заарештовані краєзнавці Антонінського району Кам'янець-Подільської області, які 1942 року організували збір матеріалів і написання історії населених пунктів району.²

Довга рука беріївського відомства дістала аж в Парижі онука В.Б. Антоновича професора Михайла Дмитровича Антоновича. Він був таємно доставлений до Москви і засуджений на 25 років ув'язнення та 5 років заслання.³ Йому приписали і участь у війні на боці Німеччини, і, головне, - "антирадянську" спрямованість лекцій, які до війни читав у Берлінському університеті, а після війни - у Парижі. У рік смерті Й. Сталіна в таборах ГУЛАГу перебувало 2,5 млн. радянських громадян.⁴

Все це посилювало страх. А лавина партійних постанов, передових статей, ідеологічних нарад і семінарів все більше впахала науково-краєзнавчу творчість в прокрустове ложе заборон та обмежень.

І все ж поступово краєзнавство відроджувалося. Приклад показували науковці-краєзнавці вищих навчальних закладів.

1948-1949 навчального року Кам'янець-Подільський учительський інститут був реорганізований у педагогічний. Новий ректор - колишній перший секретар Чернівецького обкому партії, заступник начальника політвідділу армії подолянин Іван Степанович Зеленюк прагнув організувати науково-викладацьку роботу за правилами класичних вузів. Наукова робота викладачів, серед яких було всього 9 доцентів та кандидатів наук, та студентів планувалася, аналізувалася, підсумовувалася на щорічних конференціях.⁵ Діяли студентські наукові гуртки, у тому числі - два історичних, які об'єднували 49 студентів-істориків. На конференцію вони представили реферати загальноісторичного характеру. Краєзнавчих тем не було.⁶ На засіданнях кафедри, перед жителями Кам'янця-Подільського лише завідуючий кафедрою історії І.Ф. Слизький виступав з доповідями і лекціями краєзнавчого характеру - "Боротьба на Кам'янеччині проти німецько-фашистських окупантів", "Звільнення Кам'янця-Подільського від німецько-фашистських окупантів".⁷

У науковій діяльності студентських гуртків вінницького педвузу наприкінці 40-х - початку 50-х також спостерігається повний відрив від місцевої історії. Ось тематика доповідей, наукових повідомлень, закладена в плани 1950-1951 навчального року: "Про день народження товарища Сталіна", "Учення товарища Сталіна о языке", "Образы В.И. Ленина и И.В. Сталина в украинской советской поэзии", "Герой гражданской войны Чапаев", "Страны народной демократии на путях к социализму", "Велика перемога китайського народу" і т. п.⁸ Пробиваються зрідка лише "дозволені" теми про Вінниччину у Великій Вітчизняній війні, Миколу Островського, чиє ім'я носив інститут.

Краєзнавча праця в діяльності Рівненського та Луцького педінститутів на цьому етапі нічим особливим не відрізнялася.

1953 рік - смерть Сталіна, усунення Берії - породив у суспільстві надії на перемену. Деякий час саме політичне й державне керівництво було в нерішучості щодо ідеологічного осмислення ситуації. Однак XX з'їзд КПРС (березень 1956 р.), постанова ЦК "Про подолання культу особи і його наслідків" (червень 1956 р.) назвали це явище в історії партії і народу культом особи Сталіна, показали причини і суть, негативні наслідки, намітили заходи демократизації партійного, державного управління, суспільного життя взагалі. Представники науки, краєзнавства очікували усунення з творчого життя методів адміністрування, декретування.

Все частіше на конференціях, засіданнях вузівських рад, кафедр, студентських наукових об'єднань звучали пропозиції про необхідність поєднання науково-викладацької роботи з місцевими матеріалами. 28 жовтня 1953 року предметно-методична комісія викладачів історії та географії Острозького педучилища, розглянувши питання "Про

організацію краєзнавчої роботи при вивченні історії та географії", на пропозицію викладача Подзигуна М.М. ухвалила "через історичні та географічні гуртки зібрати потрібні матеріали".⁹

Через рік роботи гуртки під керівництвом викладачів Сорочана Л.А., Вовченка І.Г. шляхом екскурсій, експедиційного обслідування, запису спогадів, фольклору зібрали деякий матеріал, що був покладений в основу створеного краєзнавчого кутка. На конференції вчителів району ця ж комісія запропонувала краєзнавчі теми для включення до календарних планів.¹⁰

1954-1955 навчального року екскурсія, як форма вивчення історії краю використовувалась у роботі викладачів Рівненського педінституту. Кафедра мовознавства провела експедицію під керівництвом Боднар В.І. по збору та вивченню діалектів. Відбувався пошук матеріалів про події першої російської революції в краї.¹¹

З середини 50-х років пройшла хвиля політичних реабілітацій. Дехто з відомих у 20-і роки краєзнавців повертався в Україну і, незважаючи на пережите, продовжував науково-краєзнавчу працю. 1946 року колишній директор Вінницької філії Всенародної бібліотеки ВУАН, організатор Кабінету виучування Поділля, автор і редактор багатьох праць з історії краю, засуджений в справі неіснуючої Спілки визволення України, у Московському університеті В. Отамановський захистив дисертацію "Вінниця як тип українського міста південного Правобережжя XIV - XVIII ст.",¹² а 1956 року в Ленінградському університеті - і докторську дисертацію "Города Правобережной Украины под властью шляхетской Польши от середины XVII - до конца XVIII вв. Проблема возникновения и развития украинского феодального города". Його праця - 918 сторінок, 4 розділи, 17 параграфів, 214 назв використаних книг та архівних джерел, у т. ч. - 69 польською та латиною, - не втратила цінності дотепер.¹³

Дещо вільніше відчували себе краєзнавці на місцях. Зростав науково-теоретичний рівень кадрів. Поступово формувалася джерельна база.

1963 року із 116 викладачів Рівненського педінституту 24 вже були кандидатами наук, 14 - доцентами. Крім того, 23 викладачі працювали над кандидатськими, а 6 - над докторськими дисертаціями. Пура Я.О. вивчав мікротопоніми Рівненщини. Досліджувалась участь краян у Великій Вітчизняній війні.¹⁴ У вузі діяло 13 студентських наукових гуртків із 345 студентів, об'єднаних у студентське наукове товариство.¹⁵ Темі їх наукових робіт стосувалися методики діяльності шкільного музею, говірок Рівненщини. Студенти були учасниками ряду екскурсій та експедицій до Козацьких могил на Берестецькому полі, по місцях Т. Шевченка на Волині, брали участь у відкритті 20 жовтня 1963 року пам'ятника Т.Шевченку в Острозі.¹⁶

Краєзнавча робота в Житомирському педагогічному інституті носила такий же поетапний характер і деякого пошвавлення набула з приходом на кафедру загальної історії опального наукового працівника Інституту історії України Академії наук УРСР Л.А. Коваленка. Але він привернув увагу не тільки цим. Очоливши кафедру, Леонід Антонович показав приклад активної науково-краєзнавчої праці. 28 грудня 1948 року зробив повідомлення на засіданні кафедри про відгук російської революції 1905 року на Волині і в Східній Галичині, яке знайшло високу оцінку колег Руднева, Голубицького.¹⁷ 1949 року підготував статті "Входження Правобережжя до складу Росії", "До питання про вплив російської революції 1905 року на Австро-Угорщину", "Радіщев як історик", написав розділ нового підручника з історії України.¹⁸ 1950 року Л.А. Коваленко закінчив запланований нарис історії Житомира.¹⁹ Ректорат інституту замітив зміни в діяльності кафедри, відзначивши, що "призначення керівником кафедри кандидата історичних наук Коваленка Л.А. замість доцента Ланди Л.І. позитивно вплинуло на роботу кафедри".²⁰

Про Житомир писали й попередники ще до революції. Однак нарис Л.А. Коваленка ґрунтувався на невідомих архівних матеріалах, і, головне, - дав можливість читачам побачити місто, що ще не справилося з наслідками війни, зовсім іншим, цікавим економічним і культурним центром у далекому і близькому минулому, посилював їх

оптимізм, бажання швидше справитись з повоєнною ситуацією. Історики-краєзнавці побачили приклад відновленої краєзнавчої праці, її плідний наслідок. А це був неабиякий стимул. Не забарилася офіційна партійна оцінка нарису, пошук недоліків. Історикам, краєзнавцям знову нагадали прописні ідеологічні істини.²¹

1952 року викладач Гордієнко захистила дисертацію на тему "Комуністи Житомирщини в боротьбі за колективізацію сільського господарства в 1930-1934 рр."²²

Краєзнавчі теми в 1954-1955 роках все частіше розглядалися на засіданнях інших кафедр. Серед 12 проблем наукової роботи інституту 10 присвячувалися краю: "Продукція промисловості і сільського господарства Житомирщини в другій повоєнній п'ятиріччі", "Більшовики Житомирщини в боротьбі за колективізацію сільського господарства", "Історія Волині до 1917 року", "Житомирщина в післяреволюційний період", "Діалекти Житомирщини" тощо.²³

Незважаючи на те, що основну увагу Л.А. Коваленка займала докторська дисертація, він продовжував краєзнавчі дослідження, підготувавши 1956 року до наукового збірника статті "Історичні погляди Івана Франка", "3 історії польського революційного руху на Волині в першій половині XIX ст.", "Міста Житомирської області", "Події визвольної війни українського народу і боротьба за возз'єднання України з Росією в Східній Волині".²⁴

Житомирський педінститут видавав "Наукові записки" по серіях - літературознавчій, фізико-математичній, педагогічній і мовознавчій. На 1961 рік був запланований краєзнавчий збірник "Митці Житомирщини" - 25 статей, 5 спогадів, хроніка літературного життя на 20 друкованих аркушах.²⁵ Однак видавати було не так просто - бракувало коштів, Міністерство не завжди санкціонувало випуск. Тривалий час 13-ий том "Наукових записок" не виходив через відсутність дозволу. Ідеологічний прес, на жаль, не послабився і на початку 60-х років. Він особливо проглядався в тематиці краєзнавчих досліджень. Це мала бути, як правило, історія революційного руху, партійної, комсомольської організації Волині, соціалістичного будівництва. Доцент Москвін П.П. готував монографію "Боротьба за встановлення і зміцнення радянської влади на Волині в 1917-1920 рр.",²⁶ кандидат історичних наук Іващенко О.М. - брошуру "До історії комсомолу на Волині", тему "Культурне будівництво на Житомирщині в роки індустріалізації країни (1926-1929)" опрацьовував Булкін Г.П.²⁷ Ця ж ідеологічна переважаність присутня в дослідженнях членів наукового студентського товариства, оголошених на квітневій 1960 року сесії НСТ. Наприкінці 50-х - на початку 60-х років у плани науково-краєзнавчих досліджень все настирливіше проникає тема "Леся Українка і Волинь", особливо - літературознавчих гуртків.²⁸

Луцький учительський інститут поновив діяльність найпізніше - 1946 року.²⁹ До початку 1952 року активної краєзнавчої роботи не вів. 25 вересня 1951 р. Рада Міністрів УРСР прийняла постанову про реорганізацію Луцького учительського інституту в педагогічний. 25 лютого 1952 р. виконком Волинської обласної Ради вирішив присвоїти інституту ім'я Лесі Українки.³⁰ Новий директор вузу доцент М.М. Бабляк надав науковій роботі колективу деякого краєзнавчого спрямування. 1953 року побачив світ перший том "Наукових записок". До 1962 року вийшло дев'ять випусків. Сім із них - 1112 сторінок - присвячувались історико-філологічним дисциплінам і містили матеріали краєзнавчого характеру.³¹

Були відновлені звітні конференції кафедр. Перша із них відбулася 1954 року і присвячувалася 300-річчю возз'єднання України з Росією. Науковці і студенти - члени історичного гуртка взяли участь і в обласній науковій конференції з цього ж питання в м. Берестечко.³²

1955 року побачили світ 20 наукових праць викладачів. Е.М. Виноградов і ректор П.М. Денисовець присвятили своє дослідження подіям революції 1905-1907 років на Волині. Колектив науковців і студентів - членів наукового студентського товариства, створеного 1958 року, включились у вивчення життя і творчості Лесі Українки на Волині.³³

З другої половини 50-х років відродилися краєзнавчі дослідження у Вінницькому педінституті. Вони опиралися на зміцнілу бібліографічну базу. 1955 року інститутська

бібліотека мала 114.153 примірники літератури. У вузі на 14 кафедрах працювало 117 викладачів, серед них - 24 кандидати наук, 3 докторанти, навчалось 1004 студенти.³⁴ Основну кадрову базу краєзнавства складали викладачі та 417 студентів історико-філологічного факультету і, в першу чергу, - 102 історики.³⁵ 1954 року науковці-краєзнавці торкнулися теми 300-річчя возз'єднання України з Росією, провели конференцію, присвячену 50-річчю М. Островського. Студент IV курсу В. Шевчук представив на підсумкову студентську наукову конференцію доповідь "Розвиток промисловості і формування пролетаріату на Поділлі у 80-90-і роки XIX ст.", студент В. Мукоїд - "Наслідки літньої краєзнавчої експедиції".³⁶ Колектив викладачів та студентів збирав матеріали про участь краян у піднятті цілинних і перелогових земель - листи-розповіді, фотодокументи, встановив зв'язки з цілинниками-вінниччанами. У Кокчетавську область була направлена бібліотечка книг на 3000 крб. На кожній книзі поставлений підпис: "Дорогим землякам-новоселам радгоспу "Паризька комуна" від колективу студентів та викладачів Вінницького державного педагогічного інституту імені М. Островського".³⁷

Результати вивчення життя і діяльності М.О. Островського, чие ім'я було присвоєно Вінницькому педвузу ще 1938 року, лягли на стенди та у вітрини інститутського музею Миколи Островського. Він був відкритий 1956 року. Сімейні фотографії, книги письменника, публікації про нього, спогади, дослідження викладачів та студентів, альбоми - все це зберігалось й активно використовувалось у навчально-виховній роботі. Колектив підтримував зв'язки з музеями М. Островського в Москві, Шепетівці, Житомирі, до Вінниці приїжджала дружина письменника Р.П. Островська. Тут проводились зустрічі, екскурсії, конференції, діяв гурток, готувалися лектори, екскурсводи для майбутньої шкільної краєзнавчої роботи.³⁸

Різні періоди історії Вінниччини вивчали П.М. Безкоровайний, С.Я. Вініковецький, В.П. Воловик, Н.С. Кветний, Р. Кігель, Г. Косаківський, І.О. Пшук, Ю.О. Степаненко, Й.С. Гельман. 1960 року вони видали монографію "З історії Радянської Вінниччини".³⁹ Історія області знайшла відображення в праці "Вивчай історію краю", написаній П.Т. Волковим, В.П. Воловиком, Н.С. Кветним, І.О. Пшуком.⁴⁰

Краєзнавчі матеріали друкувалися в "Наукових записках". У третьому випуску було опубліковано статті "Аграрний рух на Вінниччині під час революції 1905-1907 рр." І.О. Пшука, "Класова боротьба робітників цукрових заводів Правобережної України в 60-80-х роках XIX ст." А.І. Калюжка.⁴¹

З середини 50-х років активізувалася краєзнавча робота в Кам'янець-Подільському педінституті. Розширилася тематика досліджень. В.І. Тищенко збирав матеріали, пов'язані з особою У.Кармалюка і його антикріпосницькою боротьбою на Поділлі. Їх суттєво доповнили документи збірника, підготовленого 1948 року Центральним державним історичним архівом та Інститутом історії України Академії наук УРСР.⁴² Діалекти і топоніми Хмельниччини стали предметом дослідження К.С. Баценко. М.Я. Бріцин 1956 року захистив кандидатську дисертацію про специфіку російських говірок краю.⁴³

Краєзнавчими дослідженнями займалися студенти. 1955 року в інституті навчалось 1040 студентів, серед них - 100 істориків.⁴⁴ Наукова робота велася на 15 кафедрах, у тому числі - на кафедрах історії СРСР (завідуючий І.С. Зеленюк) та загальної історії (Лаптієв П.Ф.). У складі викладачів було 17 доцентів і кандидатів наук.⁴⁵ У наукових гуртках студенти опрацьовували теми "Революційний рух на Поділлі в 1905 році", "Народна мова села Веселок-Вільний Хмельницької області".⁴⁶

У 50-ті роки І.С. Зеленюк, Е.М. Гінзбург, Е.Ф. Єлінецький, І.Ф. Слизький, А.Г. Ткачук, Л.М. Цимбалюк, О.О. Бойко, Л.О. Бондарев захистили дисертації. Зокрема І.Ф. Слизький свою роботу присвятив ревкомам і комбіндам Поділля.⁴⁷ Протягом 1956-1962 рр. ряд наукових статей про революційну боротьбу на Поділлі в роки першої російської революції та 1917 році опублікував ректор Зеленюк І.С.⁴⁸ У 1953-1962 роках побачили світ 12 випусків "Записок Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту".

Отже, долаючи страх, завданий репресіями, ідеологічні бар'єри, науковці педвузів

першими прокладали дорогу повоєнному краєзнавству, поступово і поетапно відроджуючи історико-краєзнавчі дослідження, показуючи приклад представникам музейного, архівного, бібліотечного краєзнавства, наближаючи час активної підготовки і публікації томів історії населених пунктів Правобережжя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Винниченко І. Примусове переселення: етапи та масштаби (1920-1953 рр.) // Шоста всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 318; 2. В.С. Прокопчук. Історичне краєзнавство в роки Великої Вітчизняної війни // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т.7 (9). – Кам.-Под., 2001. – С. 691-692; 3. М.Б. Барбон. У Норильському концтаборі // УДЖ. – 1995. – №5. – С. 135; 4. Голос України. – 2000. – №43. – 11 березня. – С. 8-9; 5. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі - ЦДАВО України). – ФР. 166. – Оп. 15. – Спр. 313. – Арк. 2; 6. Там само. – Арк. 24; 7. Там само. – Арк. 20; 8. Там само. – Спр. 958. – Арк. 58; 9. Державний архів Рівненської області (далі - ДАРО). – ФР. 500. – Оп. 5. – Спр. 33. – Арк. 4 зв.; 10. Там само. – Спр. 39. – Арк. 5; 11. Там само. – ФР.479. – Оп. 1а. – Спр. 22. – Арк. 98; 12. Кароєва Л.Р., Шпильова Л.М. Валентин Дмитрович Отамановський // Подільська старовина. Наук. збірник. – Вінниця, 1993. – С. 8; 13. Там само. – С. 9; 14. ДАРО. – ФР. 479. – Оп. 1а. – Спр. 100. – Арк. 6; 15. Там само. – Арк. 111; 16. Там само. – Арк. 121; 17. Державний архів Житомирської області (далі - ДАЖО). – ФР. 98. – Оп. 2. – Спр. 57. – Арк. 19; 18. Там само. – Спр. 60. – Арк. 5; 19. Там само. – Спр. 79. – Арк. 9; 20. Там само. – Спр. 76. – Арк. 46; 21. Б.А. Кругляк. Л.А. Коваленко і його учні – дослідники історії Волині і Житомирщини // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи. Тези доп. та повідомлень II регіональної "Велика Волинь" і VI обласної істор.-краєзн. конф. 8-10 жовтня 1992 р. – Луцьк, 1992. – С. 22; 22. ДАЖО. – ФР. 98. – Оп.2. – Спр. 116. – Арк. 5; 23. Там само. – Спр. 111. – Арк. 1; 24. Там само. – Спр. 169. – Арк. 19-20; 25. Там само. – Спр. 274. – Арк. 34; 26. Там само. – Арк. 7; 27. Там само. – Арк. 8-9; 28. Там само. – Арк. 59; 29. Наказ Міністерства освіти УРСР від 20 квітня 1946 р. "Про поновлення роботи Луцького учительського інституту". Директором був затверджений О.І. Білий, учасник Великої Вітчизняної війни; 30. Літопис пам'ятних подій. З історії Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки (1940-1990 рр.) Бібліографічний покажчик / Упор.: Г.В. Бондаренко, І.Ю. Смишляева. – Луцьк, 1990. – С. 8-9; 31. Там само. – С. 10; 32. Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки. Нарис історії / Ред.: Т.О. Головіна. – Львів: Світ, 1992. – С. 36; 33. Там само. – С. 37; 34. ЦДАВО України. – ФР. 166. – Оп. 15. – Спр. 1659. – Арк. 3; 35. Там само. – Арк. 20; 36. Там само. – Арк. 72-73; 37. Там само. – Арк. 78; 38. О.І. Андрушко. Музей М.О. Островського Вінницького педінституту у формуванні світоглядних позицій молоді // Музей і Поділля. Тези доповідей наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня заснування Кам.-Под. державного історичного музею-заповідника. – Кам.-Под., 1990. – С.38; 39. Історичне краєзнавство в Українській РСР. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 23; 40. Вивчай історію свого краю. – Вінниця, 1964; 41. Наукові записки Вінницького державного педагогічного інституту. Вип. 3. – К.: Рад. школа, 1954. – С. 33-45; 42. Устим Кармалюк. Збірник документів / Упор.: Е. Черкаська, І. Ерофеев. – К.: Укрполітвидав, 1948. – 344 с.; 43. Брицин М.А. Русские говоры Виньковского района Хмельницкой области. – К., 1954; 44. ЦДАВО України. – ФР. 166. – Оп. 15. – Спр. 1666. – Арк. 10; 45. Там само. – Арк. 7; 46. Там само. – Арк. 47-48; 47. І.Ф. Слизький. Ревкоми і комбідри в боротьбі за встановлення Радянської влади в 1917-1919 рр. – К., 1954; 48. Зеленюк І.С. Революційний рух на Поділлі в період народної революції 1905-1907 років у Росії // Наукові записки Кам'янець-Подільського педінституту. Серія історико-філологічна. – Хм., 1956. – Т.3. – С. 3-50; Його ж. Селянський рух на Поділлі в роки століпінської реакції і нового революційного підйому (1907-1914 рр.) // Наукові записки Кам'янець-Подільського педінституту. Серія історико-філологічна. – Хм., 1957. – Т. 5. – С. 3-31; Його ж. Поділля напередодні Великої Жовтневої соціалістичної революції // Наукові записки. – Хм., 1958. – Т.7. – С. 103-136; Його ж. До питання про боротьбу трудящих мас на Поділлі за владу рад в період мирного розвитку революції // Там само. – Кам.-Под., 1962. – Т. 12. – С. 3-32.

К.Л. Дабіж

ІСТОРІЯ ТВОРЧОГО СТАНОВЛЕННЯ КАМЕРНОГО ХОРУ "ВІННИЦЯ"

Протягом багатьох століть основою розвитку музичної культури нашого народу було хорове мистецтво - один з найбільш досконалих та доступних видів музичного мистецтва, через який люди споконвіку висловлювали свої найглибші почуття, сподівання та мрії. Саме в хоровому співі створювались в першу чергу ті художні цінності, які принесли українському народу світове визнання і затвердили за ним славу співучого піснетворця.

Народнопісенна культура стала тими підвалинами, на яких виникло і піднялось могутнє професійне музичне мистецтво. Історія розвитку вітчизняної хорової культури